potser fins i tot en alguns casos a la popular. Un llibre, doncs, que cal considerar amb una perspectiva més enllà dels estudis pròpiament epigràfics i que, pel coneixement de la literatura que mostra l'autora, ha de constituir un element important de referència per a especialistes en altres camps del món antic.

Marc Mayer i Olivé

Giovanna Cicala, *Instrumentum domesticum inscriptum proveniente da Asculum e dal suo territorio* (Biblioteca di studi antichi 91), Pisa, Roma, Fabrizio Serra editore, 2010, 437 pp., isbn: 978-88-6227-180-6

La tesi de doctorat de G. Cicala és a l'origen d'aquest volum que recull l'*instrumentum inscriptum* de l'actual Ascoli Piceno i del seu territori, dintre del marc dels estudis sobre el *Picenum* duts a terme per la Universitat de Pisa.

Es recullen en aquest volum els materials de terrissa, vidre, pedres dures i precioses i metàl·lics que porten inscripcions, trobats en el territori. Amb excepció dels segells anforaris rodis i els materials latericis que seran objecte d'un treball per part de S.M. Marengo, i de les *glandes plumbeae inscriptae* que havien estat objecte de treballs anteriors que han estat recollits i revisats posteriorment per U. Laffi.

El treball de catalogació no és minso, car són moltes les col·leccions públiques i privades que custodien materials d'aquesta mena en la zona. Cal destacar el rigor metodològic amb què ha estat establert el catàleg i la precisió amb la qual han estat presentats aquests criteris en començar l'estudi.

Una aproximació històrica a la constitució de les col·leccions resultava indispensable i ha estat feta amb la cura i erudició necessàries.

Els segells i grafits, o millor esgrafiats, sobre ceràmica de vernís negre són el primer dels materials estudiats i comprenen un catàleg de 27 ítems. Segueix el realitzat sobre *terra sigillata* itàlica, 28-66; les marques amfòriques són el repertori següent, 67-69, destaquem els taps d'àmfora, 70-88, amb exemplars molt interessants com els núms. 70-71, on es llegeix APROD. A la ceràmica comuna corresponen els núms. 89-90. Els segells o grafits sobre llànties són molt més abundosos, 91-174, i constitueixen una de les parts més importants del catàleg amb una excel·lent contextualització i estudi de la dispersió. Una marca sobre llàntia falsa 175 i un poc comú segell de ceràmica, 177, que mereixen un estudi particular.

Els *signacula* de bronze, 178-189, són un element primordial per a l'estudi social d'un territori i l'atenció de G. Cicala ens els fa a mans amb deteniment i cura, recollint també les notícies dels avui perduts. Les marques sobre lingots de plom són un indicatiu econòmic gens menyspreable i el territori n'ha proporcionat dos exemplars, 190-191. Un elenc del material no retrobat de la col·lecció cívica d'Ascoli Piceno i del territori clouen el treball d'anàlisi i recopilació, que és seguit per unes reflexions conclusives, amb una abundosa i completa bibliografia final.

La presentació del treball és excel·lent, encara que les fotografies, segurament per raons tècniques, resulten en molts casos difícils de llegir o pràcticament poc visibles. En canvi, els dibuixos són d'una gran fidelitat i claredat. En algun cas les figures no es corresponen amb la remissió que en fa el text, però la proximitat fa que sigui una qüestió que es pot resoldre fàcilment.

Disposem, doncs, ara, d'un instrument útil i complet per a entrar en aquest tema i d'un complement epigràfic indispensable per a l'estudi del conjunt de la zona i no tan sols d'*Ausculum*, amb identificació també de problemes substancials, però encara no resolts, com la relació entre els *signacula* de plom i els de bronze, que presenten un parentiu estret en molts casos, però les funcions dels qual resten, malgrat les nombroses aportacions a l'estudi, sense resposta. El treball de G. Cicala no ha defugit abordar aquesta i moltes altres qüestions complicades, cosa que fa que la seva lectura sigui molt més profitosa que la d'un corpus simplement ben documentat.

Marc Mayer i Olivé

Josep Corell, *Inscripcions romanes del País Valencià, V (València i el seu territori)*, nova edició corregida i augmentada, amb la col·laboració de Xavier Gómez Font (Fonts històriques valencianes 44), València, Universitat de València, 2009, 334 pp., ISBN: 978-84-370-7659-1

La nova edició de les *Inscripcions romanes del País Valencià* arriba a les nostres mans quan llur autor, Josep Corell, i el seu més fidel col·laborador, Xavier Gómez Font, ja no són físicament entre nosaltres, encara que són i seran sempre presents en el nostre record.

El volum recull 180 inscripcions de la ciutat de València i el seu territori, que és una versió corregida i augmentada respecte a l'edició anterior (1997). Cal destacar de bell antuvi que la tradició epigràfica manuscrita és en aquesta ocasió especialment ben representada, car s'han buidat i recollit tota una sèrie de fonts fins ara no utilitzades convenientment. Les precisions d'indrets de troballa són molt importants en aquest aspecte del treball.

El volum afegeix vuit inscripcions inèdites (núms. 26a, 99a, 123, 130, 141, 148a, 150a) i altres no inèdites, però publicades amb posterioritat al primer *corpus* endegat per J. Corell amb la col·laboració de X. Gómez Font i C. Ferragut. En total assoleixen la xifra de gairebé una trentena. Les correccions introduïdes a les ja publicades són, tanmateix, molt nombroses i plenes de sentit crític amb la intenció de millorar i completar les lectures de *CIL* II²/14; pensem per exemple en el núm. 9 (*CIL* II²/14. 56 = *CIL* II 3773).

És important destacar l'esforç de lectura de les inscripcions que presenten *damnationes* i la cura en la determinació dels materials lapidis, en especial del 'marbre de Buixcarró'.

Pel que fa al contingut, convé fixar-se en la sèrie de dedicatòries dels *Valentini veterani et veteres* o *veteres et veterani*, que comencen en el 212 i continuen fins el 275 d.C., una qüestió sobre la qual caldrà retornar malgrat la contribució molt notable de J. Corell. Volem destacar el fet que una de les inscripcions d'aquest tipus, la dedicada en època flàvia a un privat de nom *M. Allius M. f. Col. Avitus*, núm. 26 a, alçaria molt la cronologia d'aquesta fórmula. Igualment és indispensable considerar la núm. 29 (*AE* 1938, 22 i 23, *CIL* II²/ 14, 25), amb esment d'un *decurio Valentinorum veteranorum*, de l'inici del s. II d.C., i també la núm. 32 (*CIL* II 3741, *CIL* II²/14, 21), dedicada al legat *Marcus Nummius Senecio*. En últim lloc cal esmentar l'agrupació *uterque ordo Valentinorum* present als núms. 42 (*CIL* II 3745, *CIL* II²/14, 26) i 43 (*CIL* II 3746, *CIL* II²/14, 27).

Cal destacar finalment la incorporació de noves peces d'*instrumentum domesticum*, encara que algunes, com les marques sobre *tegulae*, semblen no correspondre a produc-